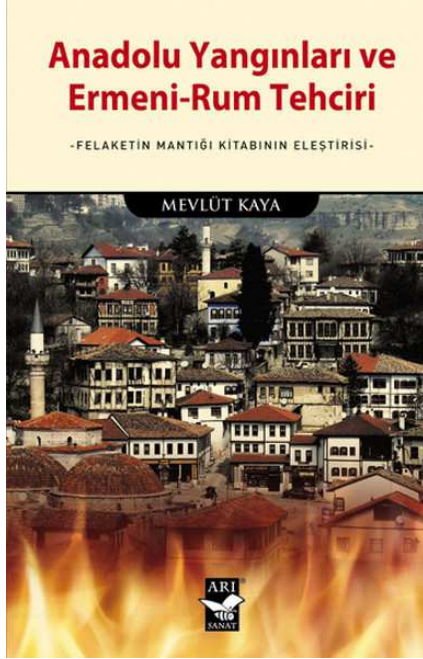

Mevlüt Kaya, **Anadolu Yangınları ve Ermeni-Rum Tehciri (Felaketin Mantiği Kitabının Eleştirisi)**, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2016, 472 s., ISBN: 978-605-5021-61-0

Fuat UÇAR*

Yangınlar, Anadolu'nun geçmişinde tarihin en çok kaydettiği olaylar arasındadır. Ancak bu yangınlar hakkında yeterince akademik çalışma bulunmamaktadır. İncelediğimiz bu kitap 1800'lerden 1922'ye dek Anadolu'da ve Anadolu dışındaki bazı yangınları arşiv belgelerinden ve mevcut yazılı kaynaklardan hareketle ele almıştır.

Kitap özellikle 1914-1922 yılları arasını kapsayan süreçte, gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı, Ermeni ve Rumlara uygulanan tehcir ve Milli Mücadele gibi önemli tarihsel olaylar çerçevesinde Anadolu'nun her yanında gerçekleşen yangınları incelemiştir. Yazar, bu doğrultuda, tehciri "soykırım", yangınları ise Türk idarecilerin planladığı bir azınlık yok etme yolu olarak yansıtma gayretine düşen tezlere kar-

şı çıkmaktadır. Bu tezlerin en sonucusu olan ve 2015'te yayımlanan "1916 Ankara Yangını-Felaketin Mantiği" (Esin ve Etöz 2015) adlı kitabın savunduğu sözde soykırım iddiaları yazarın temel eleştiri odağını oluşturmuştur.

Kaya, kitabın giriş kısmında "yangın" olgusunu özgün bir psiko-tarihsel yaklaşımla analiz ederek, "günah, kasıt, kanıt" üçleminde, sözde soykırımla ilişkilendirilen değerlendirmiştir: "*Yangına neden kastedilebilir? Yangın ne zaman menfaate dönüşebilir? Yangını menfaate çevirmek için 20. yüzyıl başlarında sigorta şirketlerinin bazı yerlerde sabotajlarda bulunduğu şeklindeki haberler, tarihsel veriler arasındadır. Kazanan mı yakar, kaybeden mi? Her kesimden kişilere bunu sorduğumuzda, "neyin yakıldığına bağlı" cevabı alıyoruz. Kazananın, kazandığı şeylere ihtiyacı varsa yakmaz. Türkiye'de genel savaş yıllarının başından 1940'lara dek süren bir mesken bunalımı mevcuttur. Şiddetle gereksinim duyulan mülk (tarla, mesken, hane, ibadethane, vs.), kazanan tarafından yakılmaz. Kaybeden yakar. Giderayak sahibi olduğu mülkiyeti yok etme eğilimindedir. Kaybeden geride bıraktıklarını, mağlubiyetin*

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2036-6689, fuat.turkuaz@gmail.com.

verdiği ezinç duygusuyla, “galip ve mağrur” düşmanına “yar etmemek” için imha yolunu seçer. Bu durumda yanan büyük oranda geçmişteki öz birikimi, kendi emeğidir. Kaybeden, kazanana ancak geride bıraktıklarını yakarak imha etme yoluyla kayıp yaşatır; bu bir stratejidir. Yunanlıların yenilerek İzmir’i tahliyesi de tehcir sürecinde ve sonrasında Ermenilerin kendi mahallelerini yangınla imha etmesi de bu durumla doğrudan ilişkilidir. Bu strateji, belirli bir kitleye ait değildir. Kaybedenlerin stratejisidir...” (Kaya 2016: 25-26).

Kaya’nın eleştirdiği kitapta Anadolu’daki birçok yangınla birlikte 1916 Ankara Yangını, 1922 Sovyet Elçiliği Yangını ve 1922 İzmir Yangını’nın Türklerce gerçekleştirildiği öne sürülmekte ise de bilimsel veriler yerine tahminler, tarafgir anılar ve üçüncü-dördüncü ağızlardan anlatılar referans alınmıştır. BOA¹ ve BCA² kaynaklı veriler, amaçlı bir biçimde seçilerek ve makaslanarak çalışmada verilmiştir. Ayrıca tehcir ve yangınların ardıl ivmesi olan isyanlardan kitapta hiç bahsedilmemiştir. Osmanlı’nın son döneminde sanki hiç azınlık isyanı olmamış gibi yazılan eserde, Türk sivil ve üst düzey askerlerine, devlet yöneticilerine belgesiz birçok suç isnat edilmektedir. Verilen Türkiye arşivi kökenli kayıtlarda verilerin kesik kesik nakledilmesi, eleştirilen Esin ve Etöz’ün kitabının bilimsel kaygıdan ziyade politik bir savunuyla donanmış hale sokmuştur. Kaya, Anadolu yangınlarını incelediği eserinde tüm bu politik savunulara tarihsel verilerle karşı çıkmaktadır.

Kaya, soykırım iddialarını ve sözde soykırımla ilişkilendirilen yangınlar çerçevesinde, Türkleri “ulus devlet olma yolunda etnik temizlik” yapmakla suçlayan tezleri eleştirirken, kuramsal ve mantıksal sorgulamaları ön planda tutmuş, eleştirilerine belgelerle kanıt sunmuştur.

Esin ve Etöz’ün yukarıda sözü edilen kitabında, Anadolu’da 1914-1922 yılları arasında “çıkarılan” yangınların Türklerce yağma amaçlı organize edildiği vurgulansa da aynı kitabın farklı bölümlerinde yağmanın yer yer yangından önce yer yer ise sonra gerçekleştirildiği öne sürülmüştür. Bazı kısımlarda ise yangının tehciri hızlandırıcı bir etken olduğu savunulmuştur. Kaya’nın bu yöndeki eleştirisi ise kimi yangınların tehcirden önce kiminin ise sonra gerçekleşmesine dayalı olarak, yangınların planlı ve sistemli olaylar olması için zaman sıralamasının doğru olması gerektiği yönündedir: “... Yukarıdaki alıntıda geçen “yangının tehciri hızlandırması” ifadesi ayrıntılı biçimde sorgulanmalıdır. Yangın faciasının olumsuz sonuçlarından biri olarak, doğallıkla göçlerin seyri artmış olabilir. Ancak bu kez “tehcirin ardından etnik temizlik yapıldığı”na yönelik “genellemeli” tezler kendiliğinden çürümüş olur. Yangının hâlihazırdaki tehciri hızlandırması olağan bir “sonuç”tu. Yazarların bu konuda haklılık payları olabilir. Ancak bu, “sonuç”a endeksli bir yangın çıkarmanın, Türk güçlerince gerçekleştirildiğini kanıtlayamaz. Kıscası yangın, “sonuç” itibarıyla tehciri hızlandırmış olabilir ama bu “önceden planlanmış bir amaç” dâhilinde gerçekleşmemiştir.” (Kaya 2016: 375).

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Kaya'nın eserinde, Anadolu yangınları hakkında önemli tespitleri vardır: Bunlardan ilki yangını tetikleyen nedenlere dikkat çekmesidir. Yazara göre; motorlu taşıtların kullanılmadığı dönemlerde sokakların gayet dar ve meskenlerin birbirine çok yakın oluşu yangınların sıklığında önemli payı vardır. Evlerin yapı malzemesi genellikle ahşap ağırlıklıdır ve kolayca yanmaktadır. Yapı malzemeleri yangının hızını arttıran ve daha çok alanın yanmasına ortam hazırlayan türdendir. Kazayla çıkan yangınların dışında, isyan endeksli yangınların fazla oluşu ise yangınların müsebbibi olan piromanik kitlelerin en temel hınç göstergelerini ortaya koymaktadır. Yazar, eleştirilerinde isyanları yazmadan tehciri ve yangınları, azınlıklar üzerindeki bir Türk şiddeti olarak yansıtan ve bunu yaparken az sayıda Ermeni-Rum menşeli müşahhas kayıtları temel alan araştırmacılara sorgulamacı bir üslupla itiraz etmektedir.

Esin ve Etöz'ün Dr. Mehmed Reşid'leri, Polis Müdür Mustafa Durak'ı, Hüseyin Tosun'u, İttihatçıları, Hilal-i Ahmer'i ve daha birçok kurum ve idareciyi azınlık düşmanı olarak göstermesindeki kasıt, onların referans aldığı tüm eserlerin niteliğinden ve içeriğinden açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin, Binbaşı Süleyman Bey'in anılarının (Türkoğlu 1997) kendi tezlerini destekleyen kısımlarını alıntılamanın Esin ve Etöz, kendi görüşlerine tamamen zıt olan kısımlarını eserlerinde hiç nakletmemiş, dikkate almamışlardır. Kaya'nın bu tür tezlere yaklaşımı ise "belge seçkisi" şeklinde olmuştur.

Çalışmada eleştirilen kitapta; özet olarak isyanlardan söz edilmeden tehcir "durduk yerde" gerçekleşen bir uygulama gibi gösterilmiştir. Döneme dair geç kalmış ve başkalaşmış anlatılar kitapta temel başvuru kaynağı gibi kabul edilmiştir. Tehcir konusunun otoritelerinden McCarthy'nin görüş ve tespitleri dikkate alınmamıştır. "Alman belgelerine göre..." şeklinde başlayan ve dönemin Türkiye'deki yabancı ajanlarını barındıran konsoloslukların şahsi raporları kayıtsız şartsız kabul edilip kitapta kanıt olarak sunulurken, Osmanlı arşiv belgeleri dikkate alınmamış, çoğu belgeler cımbızlanarak okura nakledilmiş, politik bir yaklaşımla amacından sapıtılmaya çalışılmıştır.

Kaya, eserinin ikinci bölümünde Anadolu'da tehcirin altyapısını hazırlayan nedenleri ayrıntılı olarak ele almıştır. Sonraki kısımlarda ise Anadolu'da azınlıkların gerçekleştirdiği büyük başkaldırıları; Adana, Sason ve İstanbul isyanlarını ve içerideki Ermeni işbirlikçilerini, Osmanlı'nın büyük Ermenistan ideallerine karşı aldığı önlemleri, tehcirin zorunluluğunu ve sayısalını, Ermenilerin taktik ve kundaklamalarını, kiliselerin gizli faaliyetlerini ve doğudaki çeteci yapılanmaları incelemiştir (Kaya 2016: 33-88). Kaya'ya göre tehcir bitmek bilmeyen isyanlara karşı "son çare" niteliğinde uygulanan bir tedbir politikasıdır. Tehcirin fitratında ne kültürel ne de sosyal bir kırım amacı bulunmaktadır. Tehcir yaşanan sürecin olağan bir sonucudur.

Yusuf Halaçoğlu (2010) ya da McCarty'nin (2006) Ermeni isyanlarına ve tehcir sürecine yönelik bilimsel tespitlerini görmezden gelerek konuya yapay nedenlerle yaklaşan yazarları eleştiren Kaya, şehir yangınlarına dair

yapılan genellemelerin yanlışlığını, tutarlı kanıtlarla ortaya koymaya çalışmıştır. Türklerin Ermenileri zorla ihtida ettirdiklerine yönelik belgesel kanıt niteliği taşımayan savlara ise “önyargı veya tarafgir öngörü” olarak bakmıştır.

Kaya, eserinde Anadolu’da 1800-1922 yılları arasında çıkan/çıkarılan yangınların listesini ve haritasını da vererek esere görsel bir boyut kazandırmıştır (Kaya 2016: 447). Yüz yirmi iki yıllık yangın sürecini ise 1800-1900, 1900-1914, 1914-1922 yılları ile gruplandırarak yaptığı haritaya göre, ilginç bir biçimde yangınların sıklığı ile azınlık isyanları arasında orantılı bir dağılım göstermektedir: 1800-1900; En az yangın ve azınlık isyanı gerçekleşen süreçtir. 1900-1914 yılları arası, isyan ve yangın çokluğu bakımından ikinci sırada yer alır. 1914-1922 süreci ise bu üç gruptaki en az süreyi, ancak en çok isyan ve yangını içermektedir. Kaya’nın tezine göre yangınların çokluğu azınlıklık isyanlarıyla doğru orantılıdır. Bu durumda başta Esin ve Etöz’ün ilgili eseri olmak üzere, birbiriyle aynı politik metoda sahip olan ve azınlık isyanlarını “olmamış” gibi göstererek tehciri “suç”, yangın ve taktiklerin faillerini Türk olarak yansıtan kitapların bilimsel gerçeklikle ilişkisi bulunmamaktadır. 1800-1922 yılları arasında, Anadolu’da gerçekleşen büyük yangınların listesi, Kaya’nın eserinde şöyle nakledilmiştir (Kaya 2016: 448-449):

1801: Bursa, 1826: İstanbul-Hocapaşa, 1830: Trabzon, 1834: İzmir, 1837: İzmit-Fevziye Camii, 1841: İzmir, 1842: İzmir, 1845: İzmir, 1852: İzmir, Tokat, 1854: Aksaray, 1855: Bursa, 1857: Trabzon, 1850-1860: Safranbolu, Aksaray, Çanakkale, 1861: İzmir, 1862: Trabzon, 1863: Samsun, 1864: Aksaray, 1865: İstanbul-Hocapaşa, 1867: Konya, 1869: Samsun, 1870: Kayseri, Urfa, İstanbul-Beyoğlu, Darulfünun, 1871: Bursa-İznik, Konya-Sahip Ata Camii, 1881: Ankara-Mahmut Paşa Bedesteni, 1882: İzmir, 1883: Uşak, Ordu, Samsun, 1885: Bursa, Manisa, 1886: Şebinkarahisar, 1888: Mudurnu, Safranbolu-Gümüşlük, 1889: Bursa, Malatya, 1890: Malatya, 1894: Uşak, İstanbul-Burgaz, 1895: Diyarbakır, 1896: İstanbul-Kumkapı, 1897-1898: Malatya, 1899: Yozgat, 1900-1905: Afyon, 1902: Afyon, Maraş, 1905: Sivas-Gürün, İstanbul-Beyazıt, 1906: Bolu-Mudurnu, 1907: Giresun, 1908: İstanbul-Çırçır, 1910: Edirne, 1911: İstanbul-Darulfünun, 1912: Çorum, Van, Şebinkarahisar, 1913: Şebinkarahisar, 1914: Diyarbakır-Çarşı, Çorum-Çarşı, Şebinkarahisar, Amasya-Selağzı, Kastamonu-Cebrail, Tokat-Çarşı, Diyarbakır-Hububat Pazarı, Edirne-Kaleiçi, Sivas, Manisa, 1915: Samsun, Şebinkarahisar, Ardahan, Zonguldak, Trabzon, Trabzon, Amasya-Selağzı, Bandırma-Kapudağ, Bursa-Orhangazi-Yeniköy karyesi, Mudanya, İzmit-Ermeni mahallesi, Saimbeyli (Haçın), Şatak, Çanakkale, Seddülbahir, Köprüüstü, Eceabat, Kütahya-Simav, 1916: Samsun, Tokat-Çarşı, Tire-Rum mahallesi, Ankara, Espiye, Sinop-Varoş mahallesi, 1917: Tekirdağ, Bandırma-Ermeni Karyesi, Ayvalık, Gelibolu, Erdek, Tirebolu, Bafra, İstanbul-Sandıkçı, Samsun-Bafra, Çarşamba, Ünye, İstanbul-Üsküdar, Haydarpaşa, Kasımpaşa, Ankara-Hisarönü, Tahtakale 1918: Trabzon-Akçaabat, Tirebolu, Muş, Bitlis, İstanbul-Fatih, İstanbul-Vefa, Samsun-Kaleiçi, Havza, Bayburt, Erzurum, Cinis,

Kitap Değerlendirme

Tazegül, Alacaköy, Tercan, Erzincan, Kars, 1919: Bursa, Bolu, Kütahya-Gediz, Kağızman, Iğdır, Sarıkamış, Erzurum, 1920: Adapazarı-Düzce, Haçin, Çukurova, Maraş (7 yerde), Çıldır, Antep, Kars, Gölcük-Yukarı Değirmendere, Gölcük-Çarşıiçi, 1921: Samsun-Lâdik-Küpecik, 1922: Söğüt, Bilecik, Ankara-Sovyet Elçiliği, Eskişehir, Afyon, Aydın, Uşak, Manisa, Alaşehir, Salihli, Turgutlu, Çeşme, İzmir, 1919-1922: Burdur, Isparta, Bergama, Ödemiş, Menemen, Urla, Tire, Bayındır, Nif, Kuşadası, Aydın'ın ilçe ve köyleri, Nazilli, Söke, Turgutlu, Akhisar, Soma, Denizli, Çal, Buldan, Sarayköy, Çivril.

Kaya'nın eseri, önemli verilerden naklettiği bilgilerin yanında, başından sonuna dek eleştirel bir yaklaşımla yazıldığından, Türkiye'de yeterince gelişmemiş tarihsel eleştiri alanına önemli bir katkı olmuştur. Osmanlı'nın son yıllarındaki sosyal ve siyasi olayları araştıranlar, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de isyanlar ve toplumsal faaliyetler, Ermenilerin yakın tarihi ve tarih yazımı konularında çalışanlar için Kaya'nın eseri önemli bir başvuru kaynağıdır.

KAYNAKLAR

- ESİN, Taylan ve ETÖZ, Zeliha (2015). *1916 Ankara Yangını-Felaketin Mantiği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KAYA, Mevlüt (2016). *Anadolu Yangınları ve Ermeni-Rum Tehciri (Felaketin Mantiği Kitabının Eleştirisi)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- TÜRKOĞLU, Ömer (1997). *Binbaşı Süleyman Bey'in Manzum Anıları*, (Haz. Ömer Türkoğlu), Ankara: Kebikeç Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2015). *Ermeni Tehciri*, İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- MCCARTHY, Justin (2006). *Kim Başlattı?, Ermeni Soykırımı Yalanları*. Ankara: Cedit Yayınları.